

МИЛОРАД ПАВИЋ
(1929—2009)

ОТКРИВАЊЕ ПРОШЛОСТИ — ОТКРОВЕЊЕ БУДУЋНОСТИ

Књижевно дело Милорада Павића представља велику цивилизацијску синтезу, која је заснована на специфичном виђењу и тумачењу културне традиције као кључне одреднице новог, (пост)модерног књижевног развоја. Од својих раних преводилачких остварења (Пушкин), преко књижевноисторијских есеја и студија (посвећених српској књижевности 17, 18. и 19. века), па све до песничких, прозних и драмских дела, Павић је на особен начин реинтерпретирао прошлост, афирмишући оне њене феномене и токове који су живи и данас, тј. који представљају продуктивно наслеђе за будуће књижевне и културне процесе. Његов најславнији роман, *Хазарски речник* (1984), из ове перспективе чини се парадигматичним: изузетних иновацијских потенцијала, који су отворили нове странице српске и светске прозе (како на нивоу форме, тако и на нивоу интеракције између текста и читаоца), овај роман истовремено је и *класична ѝрича* која обједињује три велике духовне традиције што се преплићу на балканским просторима (хебрејску, исламску и хришћанску — а у оквиру ове последње, византијску и западноевропску). Наравно, *Хазарски речник* у том контексту природни је изданак дотадашњих Павићевих књижевноисторијских и поетско-прозних истраживања: његова белетристичка дела, још од прве песничке збирке *Палимјесетии* (1967), смело су као своју грађу нудила баш оне просторе којима се писац у својим научним радовима бавио. На крају крајева, „лабудова песма” Милорада Павића, роман *Друго џело* (2006), као главне јунаке уводи два наша писца којима је посветио најзначајније странице својих бароколошких промишљања: Захарија Орфелина и Гаврила Стефановића Венцловића (којег је шездесетих година открио и вратио српској литерарној баштини). Иако је волео да каже да је попут Венцловића и сам „двозанаџија”, Павић је успео — више него било ко други пре њега у српској култури! — не само да помири науку и књижевно стваралаштво (тј. херменеутичку и креативну текстуалну праксу) него да управо у њиховом споју сагледа нове језичко-уметничке могућности.

Стога се чини необично тачном давнашња мисао Бранимира Дона-та, да је један од најзбудљивијих Павићевих романа — *Историја српске*

књижевности барокној доба. Када се, пак, та значајна и превратничка студија појавила (1970), академска јавност није је дочекала са одушевљењем (као и у случају *Хазарског речника*; тек инострани успех трасираће озбиљнију домаћу књижевнокритичку рецепцију): вишедеценијски кано-ни српске књижевне историографије били су доведени у питање, нужност нове периодизације — од барока до класицизма (сходно истоименом зборнику који је Милорад Павић приредио 1966), па и даље — под-разумевала је и једно сасвим ново, модерније читање свеукупне наше литерарне традиције. На том путу исти аутор је већ остварио важне резултате: под насловом *Црни биво у срцу* он је 1966. године приредио и публикувао књижевне радове Гаврила Стефановића Венцловића, што је у научним круговима изазвало немир и отпоре, а у ширим културним — одушевљење! Наиме, Павић је открио и смело ревалоризовао тог заборављеног песника и беседника из српске барокне епохе, чиме је наговестио битно другачији поредак вредности у српској књижевности 17, 18. и 19. века: слика по којој — поједностављено говорећи — пре Вука Караџића и његове романтичарске струје постоји само маргинална књижевна делатност (уз ретке изузетке, попут Доситеја!), више се никако није могла бранити истинским аргументима науке о књижевности. Његове две наредне синтезе, *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма*. *Класицизам* (1979) и *Рађање нове српске књижевности* (1983. године, са посебним одељком о српском предромантизму), дефинитивно су ставиле тачку на илузију о монолитности и монофонији нашег књижевног развоја (посебно у 18. и 19. веку): компаративна студија *Војислав Илић и европско песничтво* (1972) са друге стране је дефинитивно оспорила један стари комплекс српске књижевне историографије, онај о таквој атипичности наше новије језичко-уметничке еволуције која је чини инфериорном у европском контексту.

Управо поменути моменат такође обједињује белетристичко и научно стваралаштво Милорада Павића: идеја како ни једна култура не може бити толико незрела, па и провинцијална, да би очекивала искључиво нека аутохтона самеравања, мимо ширег цивилизацијског контекста којем уистину припада. Говорећи о себи широм света као о „ученом Византинцу”, Павић је желео да скрене пажњу на један велик и значајан континуитет српске културе, који је након Вука и филолошке критике умногоме запостављен (управо на рачун „самосвојности” чије је покриће — српски фолклор!): Византија је хиљаду година, све до ренесансе, била истински баштиник античког наслеђа, а наша књижевност — рађајући се у њеним оквирима — прихватила је ту централну линију европске духовне традиције. Зато су барок и класицизам (17. и 18. век) код нас доживели такав замах, при чему им је наравно средњеевропско цивилизацијско окружење дало додатни (каткад и одлучујући!) подстицај; са друге стране, због поменутог заборава сопствене прошлости, павићевска открића минулих епоха и писаца деловала су код нас готово фантастично, попут фантастике која је одликовала његове приповетке и романе. Међутим, реалност Библиотеке и Историје, односно докумената који је чувају у сећању и предају будућим нараштајима, та реалност за Милорада

Павића увек је била неприкосновена: из ње је проистекла његова поезија, из ње су — дакако! — проистекле и његове научне књиге, које су опет давале грађу његовој прозној фикцији. То и јесте основни разлог због којег је овај необични истраживач српске литерарне прошлости могао да види оно што други, пре њега, нису: сагледавао је време од наше старе, средњовековне културе до постмодерне **као целину**, иако је постојање линеарног времена у својим белетристичким књигама доводио у питање. Најзад, осећај за континуитет и важност најдубљих традицијских процеса потврдио је још веома давно, насловом и садржајем своје збирке књижевноисторијских огледа *Језичко ђамћење и ђеснички облик* (1976).

Дар да се ствари виде суштински другачије (поетички, вредносно, па и фактографски!), да се поштује **полифонијска** стварност културног развоја, да се перманентно (пре)осмишљава његов европски контекст — то су основна обележја Павићевог књижевноисторијског опуса. Само тако се могла родити визија у којој више од два века српске књижевности нису тек преписивачка и проветитељско-рационалистичка, него поседују сјај врхунског (европског) барока, класицизма, предромантизма и симболизма (са Војиславом као кључном фигуром); само су тако — осим Венцловића — шансу да проговоре модернијим језиком могли добити и други неправедно запостављени српски писци, од Орфелина и Пишчевића, преко Мушицког и Стојковића, до Пачића и Видаковића, рецимо. Све је то Милорад Павић чинио на начин до тада непознат нашој књижевној историографији: осим белетристичког стила којим су писане, његове најважније синтезе су изузетно занимљиве за читање (а уз то научно релевантне!) и по томе што представљају мале **антологије** српске барокне, класицистичке и предромантичке књижевности: напуштајући овештали академски стил (квазиобјективан, компликован, рецепцијски досадан), он је схватио да сама поетска и прозна грађа — и то преваходно она најквалитетнија — сведочи уверљивије од вишка анализе и теоријског дискурса. Исто тако, Павић је схватио да је **модерност** и актуелност саме истраживачке **перспективе** далеко важнија од атрактивне, често помодне методологије, тако да неки његови огледи и књиге у целисти делују теоријско-методолошки врло класично, мада пружају иновантне и веома савремене увиде у литерарну традицију! Стога се може рећи да су његова књижевноисториографска остварења променила науку о српској књижевности не мање него што је својом прозом променио најширу, светску књижевну мапу 20. и 21. века: остаје само питање колико ће то необично и богато наслеђе бити прихваћено као онај простор слободе који отвара лепша врата нашој култури у будућности...

У вези са невидљивим, али и видљивим мостовима између прошлости, садашњости и будућности које је Милорад Павић целокупним својим научним опусом градио, важно је истаћи и њихово снажно аутопоетичко утемељење. У српској књижевној историографији пре њега није постојао аутор који је тако темељно и недвосмислено откривао властите литерарне претече: не само зато што је био „двозанаџија” врхунског дара него и зато што је имао концепцију која је превазилазила уже оквире нове периодизације, суштинске европеизације и вредносне реинтерпре-

тације нашег језичко-уметничког наслеђа! Концепцију која је подразумевала оно што ће родоначелник теорије рецепције, Ханс Роберт Јаус (иначе и аутор сјајног огледа о *Хазарском речнику*!) назвати „актуализујућа рецепција” — а нешто раније Т. С. Елиот исту визуру афирмисати у своме есеју *Традиција и индивидуални таленати*: борхесовски речено, сваки писац и сваки нараштај „стварају” своју традицију, тј. мењају њену слику сходно сопственим поетичким преокупацијама и савременом књижевном развоју. Величина Павићевих књижевноисторијских открића садржавала је и овакве компоненте: управо то је био кључни разлог због којег су конвенционални академски духови одбијали да их прихвате! Занимљиво би било погледати колико се и где данас у том контексту ситуација променила, или је и то једно од *откровења будућности* — попут хипертекста и других интерактивних електронских могућности, које су иницирали његови романи?!

Свакако да у овом контексту важну улогу такође имају Павићев уреднички и приређивачки рад (на текстовима српских писаца 17, 18. и 19. века), који су на сличан начин обележени новим читањем српске литерарне традиције и њеним европским бићем. Узмимо само за пример едицију „Бразде” коју је уређивао у београдској „Просвети” и у оквиру које су први пут публиковани Венцловић, Текелија, Орфелин (књига о Петру Великом) и многа друга заборављена дела из наше баштине; или антологије савременог светског песништа (Раше Ливаде) и приповетке (Давида Албахарија), које је на самом почетку осамдесетих — дакле управо у тренутку експанзије српског постмодернизма! — уредио Милорад Павић код истог издавача. Само на тим примерима — чак и када би се „превидели” многобројни другачији путеви! — постаје очигледно како је Павић на непоновљив начин спојио српски барок, класицизам, (пред)романтизам и симболизам са постмодерном и оним што долази након ње, у 21. веку (а што је још увек безимено, иако живи пред нашим очима). Парадоксално, али занимљиво и врло карактеристично за Милорада Павића јесте да је у овом процесу пошао од најтрадиционалнијег полазишта — архивског рада на рукописима и старим издањима (ипак незаобилазног у сваком озбиљнијем књижевноисторијском истраживању!) — како би на крају стигао до најиновантнијег и најсавременијег простора, *шехносфере* и електронске књиге, односно дигиталне текстуалности у најширем смислу. У крајњој линији, овакво Павићево путовање кроз српску књижевност може се сагледати и као синтеза укупног њеног развојног лука (од средњег века до данас), дакле од рукописног преко штампаног до електронског медија: наравно, ни тај аспект није само симболички, сваки медиј подразумева другачије креативне могућности, али су још битнији његов доживљај и визија културног, цивилизацијског континуитета од Антике преко Византије до епохе која почиње Просветитељством (а завршава се постмодернизмом и интернетом, који опет отварају двери будућности).

Велика синтеза Милорада Павића успешно је заокружена ауторовим разноликим књижевним делатностима, што је сасвим нетипично за српску културу коју су обележиле легенде о прерано умрлим генијима,

трагичним прекидима или недовршеним, фрагментарним опусима изазовним баш због наведене димензије. Иако је након *Хазарског речника* овај писац с правом сврставан у најизузетније творце „отвореног дела” (Умберто Еко), његов опус је целовит и кохерентан, тачније представља дубински профилисано Дело које је у себе сјајно инкорпорирало сопствене појединачне димензије (научне, белетристичке и оне које су — попут преводилаштва или издаваштва — граничне!), али и више од тога: уписало је у своје ткиво огромну мрежу интертекстуалности коју дозива из раличитих хронолошких и цивилизацијских миљеа. *Енциклопедија Павић* нудиће вишеструке приступе читаоцима и пручаваоцима, баш као што је готово бескрајна комбинаторика његовог најславнијег романа: та енциклопедија, тај *Павићев речник* представља и представљаће велик изазов српској (па и светској) култури, како својим значењским и формалним лавиринтима, тако и оним „местима неодређености” (В. Изер), која заправо указују на духовна пространства која тек треба освајати, односно на епохална питања и могуће кључеве њиховог одгонетања. У ужем, али не мање битном смислу, ово дело нуди драматичан изазов нашој књижевој историографији (још увек анахроној, заробљеној у сопствене стереотипе!), тачније — њеним вредносним системима који осим Св. Саве, Доситеја, Вука, Скерлића и иних идеолога не виде релевантне идеје и путеве, не сагледавају алтернативе и традицијску полифонију (чак и када се крију иза маске модерних методологија!), не разумеју важност некадашње (и данашње!) литерарне „периферије” која истински постаје центар. Начини на које ће се српска култура одредити према књижевном завештању Милорада Павића и одговорити на његове изазове, свакако ће бити пресудни за њену будућност, посебно за ослобађање од канона који су је предуго ограничавали и онемогућавали да се сасвим слободно (без априорних предзнака) распростире мапом Балкана, Европе и света.

Сава Дамјанов